

УДК 37

Piotr Mazur

WYCHOWANIE FIZYCZNE W MYŚLI PEDAGOGICZNEJ OŚWIECENIA

W okresie oświecenia promowano aktywny model działalności człowieka, pracowitego, wytrwałego i o trzeźwych poglądach. Priorytetem było wychowanie człowieka użytecznego. Stąd też zainteresowanie fizyczną stroną człowieka ma charakter praktyczny. Wychowanie fizyczne było traktowane jako „wychowanie zdrowotne”, które polegało przede wszystkim na hartowaniu ciała i na gimnastyce. W artykule przedstawiono poglądy najwybitniejszych myślicieli oświecenia na temat wychowania fizycznego.

Słowa kluczowe: wychowanie fizyczne, sport, edukacja.

Piotr Mazur

PHYSICAL EDUCATION IN THE PEDAGOGIC THOUGHT OF THE ENLIGHTENMENT

In the age of Enlightenment, the active model of the activity of hardworking, persistent, sensible man was promoted. The upbringing of a useful man was the priority. That is why, the interest in a physical part of a man had a practical character. Physical education was treated as a “health education” and meant first of all, hardening a body and doing gymnastics. In the article, the views of leading thinkers of the Enlightenment are presented.

Keywords: physical education, sport, education.

Okres oświecenia, przypadający na XVIII wiek, nazwano «wiekiem pedagogicznym». Jest to czas upowszechniania się wiedzy oraz oświecania szerokich mas. Wiedzę starano się przekazać w sposób jak najbardziej zrozumiały, bowiem uważano, że edukacja może zmienić człowieka i korzystnie wpłynąć na rozwój całej ludzkości³⁸.

Najbardziej charakterystycznym znamieniem epoki oświecenia był racjonalizm. Pod jego wpływem była polityka, gospodarka, nauka, sztuka oraz inne dziedziny działalności człowieka, w tym także wychowanie. Nowy prąd, dążąc do upowszechnienia oświaty, starał się przekazywać wiedzę w sposób jasny i zrozumiały. Panowało również przekonanie, że postęp (nauki, techniki) i racjonalistyczne wychowanie przyczynią się do zmiany w szkolnictwie oraz rozwoju ludzkości³⁹.

W dziedzinie społecznej głoszone nową moralność, która oparta była na prawie natury. Za normę postępowania moralnego uznano zbiór zasad (zwany prawem natury), wryty w sercu każdego człowieka. Przyjmowano następujące zasady postępowania: dążenie do szczęścia, użyteczność oraz dobrze rozumiany interes (użyteczność). Promowano aktywny model działalności człowieka, pracowitego, wytrwałego i o trzeźwych poglądach. Miarą cnoty była użyteczność człowieka. Tak jak w epoce odrodzenia wzorów szukano w starożytności. Ideałem wychowawczym epoki był mąż poczciwy i dobry obywatel (*vir honestus et bonus civis*), ze szczególnym akcentem na *bonus ci-*

vis. Stąd też zainteresowanie fizyczną stroną człowieka ma charakter praktyczny⁴⁰.

Czeski pedagog **Jan Amos Komeński (1592–1670)** wychowanie fizyczne traktował bardzo pragmatycznie. Zalecał troskę o zdrowie poprzez właściwe odżywianie się, ruch, ćwiczenia, zabawy i odpoczynek. Do ruchu radził przyzwyczajać dzieci od małości (kołysanie, huśtanie, zabawy i bieganie). Przy szkołach proponował budowanie placów zabaw⁴¹. Postulował, ażeby dobę podzielić na trzy części, z przeznaczeniem po osiem godzin na pracę, sen oraz pielęgnację zdrowia (uprawianie ćwiczeń fizycznych, gry w piłkę, zabawy i gry ruchowe, biegi, skoki)⁴².

Angielski filozof, politolog i pedagog **John Locke (1632–1704)** opracował koncepcję wychowania gentlemana, zdrowego, moralnego i rozumnego człowieka, odpowiedzialnego za sprawy państwowe. Proces wychowawczy dzielił na trzy części: wychowanie moralne, fizyczne i umysłowe. Podstawą wychowania fizycznego było hartowanie młodego orga-

³⁸ Por. Mazur P. Zarys historii szkoły. – Kielce; Myślenice, 2012. – S. 59.

³⁹ Por. Tamże: Litak S. Historia wychowania. – Kraków, 2006. – T. 1: Do wielkiej rewolucji francuskiej. – S. 190; Kuźma J. Nauka o szkole. Studium monograficzne. Zarys koncepcji. – Kraków, 2008. – S. 51.

⁴⁰ Por. Litak S. Historia wychowania... Dz. cyt. – S. 190; Bartnicka K., Szybiak I. Zarys historii wychowania. – Warszawa, 2001. – S. 124; Wołoszyn S. Kultura umysłowa i reformy szkolne w epoce oświecenia // Pedagogika. Podręcznik akademicki / red. Kwiecieński Z., Śliwerski B. – Warszawa, 2003. – T. 1. – S. 123. Zob. Kot S. Historia wychowania. – Warszawa, 1996. – T. 2: Wychowanie nowoczesne. Od połowy wieku XVIII do współczesnej doby. – S. 35–38.

⁴¹ Por. Ordyłowski M. Historia kultury fizycznej. Starożytność – oświecenie. – Wrocław, 1997. – S. 120–121.

⁴² Por. Ziółkowska T. Od odrodzenia do oświecenia // Dzieje kultury fizycznej (do roku 1918) / red. Z. Grot, T. Ziółkowska. – Warszawa; Poznań, 1990. – S. 72; Barankiewicz J. Leksykon wychowania fizycznego i sportu szkolnego. – Warszawa, 1998. – S. 279.

nizmu. Osiągnięcie celów wychowawczych jest możliwe wtedy, gdy wychowanek jest zdrowy, zgodnie z powiedzeniem Juwenalisa – mens sana in corpore sano (w zdrowym ciele zdrowy duch)⁴³.

Według niego do utrzymania zdrowia niezbędny jest naturalny tryb życia z metodycznym hartowaniem ciała poprzez ćwiczenia fizyczne, a zwłaszcza pływanie i kąpiel w zimnej wodzie⁴⁴. Uważał, że ćwiczenia fizyczne są niezbędne w wychowaniu moralnym, w którym cnota oddziałuje silniej niż wiedza. Wychowanie moralne ma wskazywać jak ma żyć człowiek, aby osiągnąć powodzenie i szczęście⁴⁵.

Francuski filozof i pedagog **Jean Jacques Rousseau (1712–1778)** głosił ideę wychowania naturalnego (progresywnego). Jego zdaniem odrodzenie może nastąpić tylko przez wychowanie zgodne z prawami natury i w warunkach naturalnych⁴⁶. W swojej powieści-traktacie pedagogicznym *Emil, czyli o wychowaniu* (1762) opisał fikcyjny eksperyment pedagogiczny, polegający na śledzeniu wyników wzrastania i rozwoju chłopca pod okiem wychowawcy, na wsi, bez stosowania przymusu. Jedynym regulatorem tempa rozwoju jest natura, którą rozumiał jako wewnętrzne siły dziecka oraz jako świat przyrody na dziecko oddziałujący⁴⁷.

Według niego kształcenie człowieka powinno ograniczać się do troski o rozwój tego co naturalne. Ma ono być dostosowane do wieku oraz rozwoju fizycznego i psychicznego wychowan-

ka, jego zainteresowań i dążeń do poznawania świata w toku bezpośredniego doświadczenia⁴⁸.

Jego zdaniem rozwój fizyczny jest podłożem, na którym kształtują się właściwości umysłu i charakteru. Postulował realizowanie wychowania fizycznego w izolacji od szkodliwych wpływów kultury i cywilizacji. Dziecko powinno jak najwięcej czasu spędzać na świeżym powietrzu na zabawach i ćwiczeniach fizycznych. Według niego tylko zdrowe i piękne ciało mogło dobrze służyć duchowi⁴⁹.

W ćwiczeniach dostrzegał aspekt wychowawczy: Rodzice, którzy wolą wychowanie domowe i wychowują dzieci pod własnym kierunkiem, powinni posyłać je na te ćwiczenia. Nauka ich może odbywać się w domu i oddzielnie, ale ich zabawy muszą być zawsze publiczne i wszystkie wspólne; nie chodzi tu bowiem tylko o to, by dzieci zająć czymś, dać im krzepką budowę, uczynić je zręcznymi i zgrabnymi, lecz także o to, by je przyzwyczaić za młodu do karności, do równości, do braterstwa, do współzawodnictwa, do życia na oczach współobywateli i do pragnienia publicznej pochwały. Dlatego nagrody i odznaczenia powinni rozdawać zwycięzcom nie kierownicy ćwiczeń czy naczelnicy szkół według własnego uznania, ale sami widzowie, przez akklamację i według swego sądu; a można liczyć na to, że sądy te będą zawsze sprawiedliwe, zwłaszcza gdy się będzie dbało o to, by zabawy przyciągały publiczność, a więc gdy się je urządzi z pewną wystawnością i tak, by tworzyły widowisko⁵⁰.

W upowszechnianiu wychowania fizycznego w Niemczech wielką rolę odegrali filantropiści. Filantropiści głosili konieczność kształcenia wszystkich warstw społecznych,

⁴³ Por. Ordyłowski M. *Historia kultury fizycznej...* Dz. cyt. – S. 122–123.

⁴⁴ Por. Ziółkowska T. *Od odrodzenia do oświecenia...* Dz. cyt. – S. 73.

⁴⁵ Por. tamże. – S. 73–74.

⁴⁶ Por. Bartnicka K., Szybiak I. *Zarys historii wychowania...* Dz. cyt. – S. 125–126; Litak S. *Historia wychowania...* Dz. cyt. – S. 198; Kuźma J. *Nauka o szkole...* Dz. cyt. – S. 52; Wołoszyn S. *Kultura umysłowa...* Dz. cyt. – S. 117–118.

⁴⁷ Por. Bartnicka K., Szybiak I. *Zarys historii wychowania...* Dz. cyt. – S. 125.

⁴⁸ Por. Kuźma J. *Nauka o szkole...* Dz. cyt. – S. 52.

⁴⁹ Por. Ordyłowski M. *Historia kultury fizycznej...* Dz. cyt. – S. 127.

⁵⁰ Tamże. – S. 129.

jednakże przy zachowaniu różnic stanowych. W nauczaniu opowiadali się za stosowaniem metod poglądowych oraz rodzinnej atmosfery w procesie wychowania. Propagowali nauczanie szkolne, które było urozmaicane zabawami, wycieczkami, zajęciami w ogrodzie. W programie nauczania uwzględniali łacinę, język ojczysty i nowożytny języki obce, nauki przyrodnicze oraz ćwiczenia fizyczne. Celem wychowania był człowiek oświecony, zaradny, użyteczny, nastawiony patriotycznie, szczęśliwy, troszczący się o zdrowie i rozwój fizyczny. Teoretyczne podstawy filantropizmu sformułował **Joachim Heinrich Campe (1746–1818)**. Swoje idee przedstawił w sześciotomowym dziele "Powszechna rewizja szkolnictwa i wychowania szkolnego" (1785–1792)⁵¹.

Teolog i pedagog **Johann Bernhard Basedow (1723–1790)** w 1774 roku założył pierwszą wzorcową szkołę Filantropinum w Dessau. W szkole panowała atmosfera swobody, dbałości o ruch i higienę. Zalecał hartowanie duszy i ciała przez ćwiczenia fizyczne. Postulował podział doby na trzy części, z następującym przeznaczeniem: siedem godzin snu, siedem godzin na czynności powszednie (toaleta, jedzenie, odpoczynek, sprzątanie itp.) oraz dziesięć godzin na zajęcia umysłowe i ćwiczenia fizyczne połączone z muzyką⁵².

Christian Gotthilf Salzmann (1744–1811) w 1784 roku w Schnepfenthal koło Gothy założył szkołę na wzór (zmodyfikowane) Filantropinum. Był propagatorem ćwiczeń gimnastycznych i wojskowych. W wychowaniu akcentował wymi-

⁵¹ Por. Wołoszyn S. *Kultura umysłowa...* Dz. cyt. – S. 122–123; Litak S. *Historia wychowania...* Dz. cyt. – S. 205–206; Kuźma J. *Nauka o szkole...* Dz. cyt. – S. 58.

⁵² Por. Janeczek S. *Edukacja oświeceniowa a szkoła tradycyjna: z dziejów kultury intelektualnej i filozoficznej.* – Lublin, 2008. – S. 207–208. Zob. Mazur P. *Zarys historii szkoły...* Dz. cyt.; Ziółkowska T. *Od odrodzenia do oświecenia...* Dz. cyt. – S. 76.

ar moralistyczny, bazując na prostocie Ewangelii⁵³. Wychowanie fizyczne było awansowane jako środek wychowawczy oraz obowiązkowy przedmiot w programie szkolnym. Po raz pierwszy w dziejach szkolnictwa prowadzone były systematyczne lekcje gimnastyki⁵⁴.

Jednym z najwybitniejszych ówczesnych teoretyków wychowania fizycznego był **Johann Christoph Friedrich GutsMuths (1759–1839)**, autor fundamentalnych dzieł, takich jak: *Gimnastyka dla młodzieży* (1793), *Gry i ćwiczenia dla wypoczynku ducha* (1795)⁵⁵. W wychowaniu fizycznym widział element kształtowania osobowości wychowanka oraz przygotowania go do zwalczania życiowych niepowodzeń⁵⁶.

Jego system powiązany był ściśle z całym programem wychowawczym szkoły. Gimnastyka jest niezbędnym elementem wychowania ogólnego. Ćwiczenia fizyczne mają zapewnić zdrowie i siły fizyczne jako podstawę wszechstronnego rozwoju dzieci i młodzieży. Jego zdaniem wpływać będą na zdrowie ciała, a jednocześnie na radosne usposobienie ducha, na hartowanie ciała, a jednocześnie na rozwój siły, męstwa i zręczności, co prowadzi do wzmoczenia działalności; na dobry rozwój ciała i piękno duszy, na zwiększenie wrażliwości zmysłów, a równocześnie na podniesienie sił umysłowych⁵⁷.

⁵³ Por. Wołoszyn S. *Kultura umysłowa...* Dz. cyt. – S. 122–123; Litak S. *Historia wychowania...* Dz. cyt. – S. 205–206; Kuźma J. *Nauka o szkole...* Dz. cyt. – S. 58; Janeczek S. *Edukacja oświeceniowa...* Dz. cyt. – S. 211.

⁵⁴ Por. Wroczyński R. *Powszechne dzieje wychowania fizycznego i sportu.* – Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk; Łódź, 1985. – S. 91; Ordyłowski M. *Historia kultury fizycznej...* Dz. cyt. – S. 130.

⁵⁵ Por. Mazur P. *Zarys historii szkoły...* Dz. cyt. – S. 63.

⁵⁶ Por. Ordyłowski M. *Historia kultury fizycznej...* Dz. cyt. – S. 131.

⁵⁷ Cyt. za: Wroczyński R. *Powszechne dzieje...* Dz. cyt. – S. 90.

W Polsce problematyką wychowania fizycznego zajmował się **Jędrzej Śniadecki (1768–1838)**. W rozprawie «O fizycznym wychowaniu dzieci» (1805) sformułował i uzasadnił program wszechstronnego rozwoju młodego organizmu⁵⁸. Podobnie jak Rousseau przyjmuje, że natura kształtuje człowieka. Za francuskim filozofem przyjmuje trzy fazy rozwojowe człowieka z cezurami w siódmym i czternastym roku życia. W pierwszej fazie najważniejsze jest wychowanie fizyczne, należy kształcić zręczność, siłę i zmysły. Dlatego też zaleca m. in. uprawianie biegów, zapasów. W drugiej fazie przeważa wychowanie umysłowe. Jednakże zaleca prowadzić ćwiczenia fizyczne (gry ruchowe, tańce, jazdę konną, musztrę wojskową). W późniejszych latach nie powinno się zaniedbywać ćwiczeń fizycznych, jeśli chce się mieć zdrowie i ładną sylwetkę. Głównym ideałem była harmonia ducha i ciała⁵⁹.

Według Śniadeckiego celem wychowania fizycznego jest zdrowie i szczęście wychowanka. Jego zdaniem: Hodować więc dziecię we względzie fizycznym albo lekarskim jest to je tak pielęgnować i tak prowadzić, ażeby nie tylko życie i zdrowie od wszelkiego ochronić szwanku, ale nadto to ostatnie tak zabezpieczyć i utwierdzić, aby przez to dobry byt i szczęście człowieka na całe życie zapewnić. Mówię śmiało: szczęście człowieka. Bo ktokolwiek zna dobrze oplakane stosunki tej sceny, którą życiem towarzyskim zowiemy, ten zgodzi się ze mną, iż całe szczęście jest w mocnym zdrowiu; w zdrowiu takim, które by ciężkie brzemię cierpień, dolegliwości i trosków udźwignąć i znieść bez uszczerbku mogło; które by cały ogrom walki

z namiętnościami podobnych sobie jestestw wytrzymać potrafiło do końca⁶⁰.

Hiszpański pedagog **Francesco Amoros (1770–1848)** był autorem dwutomowego «Podręcznika wychowania fizycznego, gimnastycznego i moralnego» (1830). Opracował program wychowania gimnastycznego dla młodzieży. Był zwolennikiem wprowadzenia gimnastyki akrobatycznej do szkół⁶¹.

Wybitny lekarz i profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego **Henryk Jordan (1842–1907)**, w 1889 roku zorganizował w Krakowie park zabaw i gier dla młodzieży. Były m. in. boiska do gimnastyki, lekkiej atletyki, piłki nożnej, tenisa, krykieta, koszykówki i najróżniejszych gier i zabaw na świeżym powietrzu. Na terenie parku znajdował się również staw dla wioślarstwa, pływania i ślizgawek. W założeniach Jordana park miał spełniać nie tyle funkcję rekreacyjną, co przede wszystkim wychowawczą. Atrakcyjne środki i metody wychowawcze przyciągały dzieci i młodzież. Zainteresowanie było ogromne, codziennie przychodziło około 2000 osób. Park Jordana stał się miejscem propagowania kultury fizycznej, zdrowotności, a także społecznego i patriotycznego wychowania⁶².

W dobie oświecenia priorytetem było wychowanie człowieka użytecznego, stąd też dowartościowanie wychowania fizycznego. Oświecenie przywróciło (zapomnianą od czasów średniowiecznych) doniosłą rolę wychowania fizycznego jako «wychowania zdrowotnego», które polegało przede wszystkim na hartowaniu ciała i na gimnastyce.

⁵⁸ Por. Wołoszyn S. *Kultura umysłowa...* Dz. cyt. – S. 119; Bartnicka K., Szybiak I. *Zarys historii wychowania...* Dz. cyt. – S. 181.

⁵⁹ Por. Grot Z. *Kultura fizyczna w dawnej Polsce // Dzieje kultury fizycznej (do roku 1918) / red. Z. Grot, T. Ziółkowska.* – Warszawa; Poznań, 1990. – S. 94.

⁶⁰ Śniadecki J. *Wybór pism naukowych i publicystycznych.* – Kraków, 1952. – S. 322.

⁶¹ Por. Barankiewicz J. *Leksykon wychowania fizycznego...* Dz. cyt. – S. 277; Wroczyński R. *Dzieje wychowania fizycznego i sportu. Od końca XVIII wieku do roku 1918.* – Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk. – 1971. – S. 58.

⁶² Por. Ryfowa A. *Polska kultura fizyczna w czasach zaborów (1815–1918) // Dzieje kultury fizycznej (do roku 1918) / red. Z. Grot, T. Ziółkowska.* – Warszawa; Poznań, 1990. S. 219–221.

Literatura

1. Barankiewicz J. Leksykon wychowania fizycznego i sportu szkolnego. – Warszawa, 1998.
2. Bartnicka K., Szybiak I. Zarys historii wychowania. – Warszawa, 2001.
3. Grot Z. Kultura fizyczna w dawnej Polsce // Dzieje kultury fizycznej (do roku 1918) / red. Z. Grot, T. Ziółkowska. – Warszawa; Poznań, 1990. – S. 82–96.
4. Janeczek S. Edukacja oświeceniowa a szkoła tradycyjna: z dziejów kultury intelektualnej i filozoficznej. – Lublin, 2008.
5. Kot S. Historia wychowania. – Warszawa, 1996. – T. 2: Wychowanie nowoczesne. Od połowy wieku XVIII do współczesnej doby.
6. Kuźma J. Nauka o szkole. Studium monograficzne. Zarys koncepcji. – Kraków, 2008.
7. Litak S. Historia wychowania. – Kraków, 2006. – T. 1: Do wielkiej rewolucji francuskiej.
8. Mazur P. Zarys historii szkoły. – Kielce; Myślenice, 2012.
9. Ordyłowski M. Historia kultury fizycznej. Starożytność – oświecenie. – Wrocław, 1997.
10. Ryfowa A. Polska kultura fizyczna w czasach zaborów (1815-1918) // Dzieje kultury fizycznej (do roku 1918) / red. Z. Grot, T. Ziółkowska. – Warszawa; Poznań, 1990. – S. 199–239.
11. Śniadecki J. Wybór pism naukowych i publicystycznych. – Kraków, 1952.
12. Wołoszyn S. Kultura umysłowa i reformy szkolne w epoce oświecenia // Pedagogika. Podręcznik akademicki / red. Z. Kwiecieński, B. Śliwerski. – Warszawa, 2003. – T. 1. – S. 115–132.
13. Wroczyński R. Dzieje wychowania fizycznego i sportu. Od końca XVIII wieku do roku 1918. – Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk, 1971.
14. Wroczyński R. Powszechne dzieje wychowania fizycznego i sportu. – Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk; Łódź, 1985.
15. Ziółkowska T. Od odrodzenia do oświecenia // Dzieje kultury fizycznej (do roku 1918) / red. Z. Grot, T. Ziółkowska. – Warszawa; Poznań, 1990. – S. 55–81.